

1. STADSMOESTUINEN

1. Inleiding

Ongeveer overal ter wereld valt er een hernieuwde belangstelling voor het telen van groenten en fruit in de stad waar te nemen, meer in het algemeen voor stadslandbouw. Deze kan verschillende vormen aannemen: groenteteelt in volle grond of bovengronds (in kassen), fruitbomen, kleine teelten, bijenteelt, aquacultuur, kinderboerderijen, ondergronds paddenstoelen kweken ..., en heeft betrekking op zowel individuele personen als initiatieven van burgers en ondernemers. Er komen tal van hybride vormen tot ontwikkeling die profit en non-profit, professionele productie en zelfproductie (d.w.z. productie voor eigen consumptie) combineren. Alle zijn ze gericht op een nabije consumptie en spreken ze van een bekommernis voor de milieu-uitdagingen.

Op Brussels vlak wordt deze landbouw eveneens aangemoedigd, in het kader van verschillende actieprogramma's die gericht zijn op de transitie naar duurzamere voedingssystemen, de verbetering van het levenskader, de ontwikkeling van multifunctionele groene ruimte, en jobcreatie.

In de toekomst zou telen in de stad inderdaad, in termen van lokale voedselvoorziening en jobcreatie, een belangrijkere rol kunnen spelen. In verband hiermee heeft een studie het gewestelijke jobcreatiepotentieel in de duurzame voeding geraamd (Centre d'études régionales bruxelloises van de Facultés universitaires Saint-Louis, studie van juni 2012, herzien in maart 2014). Hieruit blijkt dat de sector die potentieel in de meeste jobs kan voorzien de sector van de stadslandbouw (op de grond en op platte daken) is, met meer dan 1400 plekken die dankzij milieuvriendelijke en arbeidsintensieve teeltechnieken zouden kunnen worden aangelegd. De afzetmarkt voor deze stadsproductie zou in de verwerkings-, de distributie- en de horecasector voor meer dan 1300 extra banen kunnen zorgen. Tot slot zouden er ongeveer 190 banen kunnen ontstaan in de afvalverwerkingssector (beheer en valorisatie van organisch afval) en een zestigtal in opleidings-, sensibiliserings-, onderzoeks- of consultancyactiviteiten. Het volledige potentieel loopt dus op tot meer dan 2900 banen. Dit wil zeggen, op 10 - 15 jaar tijd ongeveer een verdubbeling van de geraamde werkgelegenheid voor het duurzame deel van het huidige Brusselse voedingssysteem dat de overhand heeft op het moment van uitvoering van de studie.

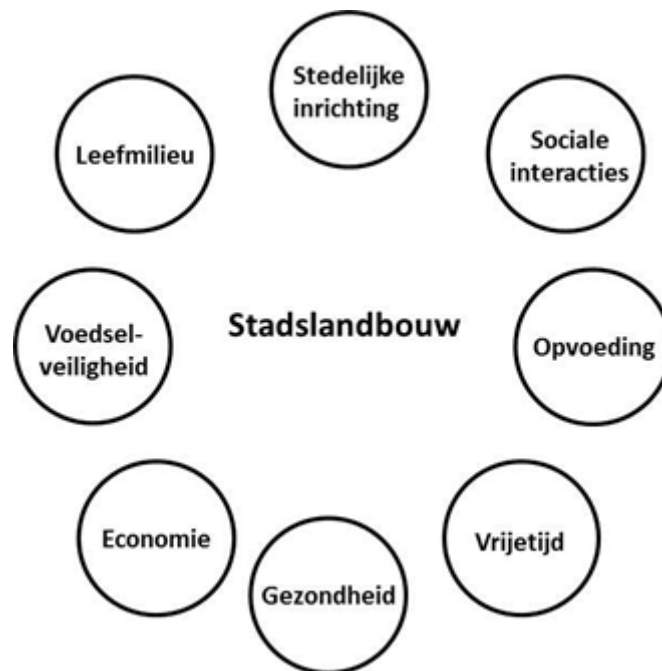
Deze cijfers zijn gebaseerd op een wilskrachtige visie die veel plaats laat voor stadslandbouw in zijn meest vernieuwende dimensies. Ze steunen ook op verschillende hypothesen en voor de interpretatie ervan, moet dus enige voorzichtigheid in acht worden genomen. Volgens een peiling in 2012 op vraag van Leefmilieu Brussel verklaart 67% van de Brusselaars overigens gunstig te staan tegenover de ontwikkeling van een lokale voedselproductie (Sonecom, 2013). Voor tal van Brusselaars vormt de kwaliteit van de voeding ook een belangrijke ecologische bekommernis. Volgens de barometer voor 2018 betreffende de standpunten en gedragingen van de Brusselse bevolking op het vlak van het leefmilieu, zegt 52% van de Brusselaars zich zorgen of extreem veel zorgen te maken over deze problematiek (score van 8 tot 10 op een schaal van 1 tot 10). Ter vergelijking: voor problemen zoals luchtkwaliteit of uitputting van natuurlijke hulpbronnen bedraagt dit percentage 49%.

Verder in dit document concentreren we ons op het onderdeel niet-professionele "zelfproductie", met andere woorden op de praktijken rond de ontwikkeling van individuele of collectieve moestuinen (het onderdeel "professionele landbouw" is het onderwerp van een andere gedocumenteerde fiche). Praktijken die verscheidene doelstellingen nastreven, die volgens de actoren meer of minder worden geprioriteerd: voedselproductie (zelfproductie), maar ook recreatieve doelstellingen (contact met de natuur, ontspanning, fysieke activiteit), sociale doelstellingen (plekken om elkaar te ontmoeten en zich samen nieuwe gedragingen eigen te maken, ingaan op een leerbehoefte, steun aan therapeutische projecten of projecten voor beroepsinschakeling, ...), educatieve doelstellingen (principes van biologische landbouw, seizoenscycli, lokale soorten, ...). Vanuit milieustandpunt vormen de moestuinen eveneens groene ruimten die de biodiversiteit ondersteunen, het stedelijk landschap mee helpen verbeteren en regenwater laten infiltreren. Door te telen in een stedelijke omgeving, in soms erg kleine tussenruimten, ontstaan er en blijven er binnenin de wijken open ruimten bestaan. Al deze voordelen tonen in welke mate de ontwikkeling van deze praktijk sterk kan bijdragen tot een beter levenskader van de stadsbewoners.

Figuur 1.1: Multifunctionaliteit van de stadslandbouw

Bron: Wegmuller en Duchemin 2010

2. Stand van zaken

De zelfproductieprojecten in Brussel vermenigvuldigen zich, zowel op individuele als op groepschaal.

2.1. Privémoestuinen

Op individuele schaal, volgens de laatste opiniepeiling over dit onderwerpⁱ, geeft 15% van de Brusselaars aan, een deel van zijn voeding zelf te produceren; voor 10% gaat het om meer dan aromatische planten alleen. Iets minder dan een derde (31,1%) van de Brusselaars die verklaren een deel van hun voeding zelf te produceren, beschikt over minder dan 5 m² voor deze productie, en iets meer dan de helft hiervan teelt in een familiale tuin of -moestuin. Volgens een andere opiniepeiling uit 2016ⁱⁱ verklaart 17,6% van de Brusselaars een deel van zijn eigen voeding te produceren. Voor 10,4% gaat het om meer dan aromatische kruiden alleen (m.a.w. vooral groenten, fruit en/of eieren). Meer dan de helft (52,5%) van deze Brusselaars die verklaren een deel van hun voeding zelf te produceren, beschikt over minder dan 5 m² voor deze productie, en iets meer dan de helft hiervan teelt in een familiale tuin of -moestuin. De gegevens van deze 2 opiniepeilingen zijn dus relatief vergelijkbaar en brengen geen grote evolutie van het gedrag van de Brusselaars op het vlak van zelfproductie aan het licht.

Volgens een peiling naar het gedrag van huisgezinnen inzake de aankoop en het gebruik van pesticidenⁱⁱⁱ, zou één Brussels huisgezin op 10 trouwens over een privémoestuin of -boomgaard beschikken.

2.2. Collectieve en familiale moestuinen

2.2.1. Inventaris van de collectieve en familiale moestuinen

In 2013 maakte Leefmilieu Brussel een inventaris op van de oppervlakte die opgaat aan groente- en fruitteelt in de stad, met haar eigenschappen. Deze studie, die werd uitgevoerd door BRAT, heeft alleen

ⁱ Uitvoering van een evaluatiepeiling halverwege de Good Food-strategie bij de bevolking van het BHG (Sonocom 2018)

ⁱⁱ Onderzoek naar de referentietoestand van het gedrag van de Brusselaars op het vlak van duurzame voeding in het kader van de strategie rond duurzame voeding Sonocom 2016)

ⁱⁱⁱ Onderzoek naar het gedrag van de gezinnen inzake de aankoop en het gebruik van pesticiden in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en in de waterwinningsgebieden (Sonocom 2015).

de moestuinen die worden bewerkt door meerdere personen (collectieve en familiale moestuinen) in kaart gebracht, met uitsluiting van privémoestuinen of schoolmoestuinen en professionele stadslandbouwprojecten. Alle moestuinsites, officieel (gemeentelijke en gewestelijke moestuinen, moestuinen op privéterreinen,...) of officieus (ingenomen terreinen), werden geïnventariseerd. Deze inventaris werd bijgewerkt in 2018.

De inventaris van 2018 omvat de collectieve en familiale moestuinen en de moestuinen, zelfs private, die toegankelijk zijn vanuit de publieke ruimte en die gelegen zijn op een onbebouwd perceel. De moestuinen in privétuinen, scholen, bedrijven en educatieve moestuinen werden niet in aanmerking genomen.

De collectieve - of participatieve, gemeenschappelijke, gedeelde ... - moestuinen worden beheerd door de tuiniers zelf, wat een collectieve en participatieve organisatie van de groep inhoudt. In bepaalde gevallen neemt een instelling (vereniging, gemeente, ...) de coördinatie in handen, om de tuiniers te ondersteunen bij het beheer van het project. Sommige moestuinen bestaan uit een enkel groot perceel waarop alles wordt gedeeld; andere zijn onderverdeeld in individuele percelen, nog andere zijn een mengeling van deze twee systemen. In alle gevallen is het doel dat de tuiniers inspanningen en middelen (gereedschappen, zaaigoed, compost, ...) delen, ervaring uitwisselen en gezellige momenten beleven. In de praktijk is het verschil tussen familiale en collectieve moestuinen niet altijd duidelijk.

Sommige moestuinsites worden beheerd door Leefmilieu Brussel, andere door de gemeenten, nog andere door bedrijven zoals Infrabel (NMBS).

Voor de inventaris van de moestuinen in 2018 werden andere methoden gehanteerd dan 2013. Zo telde de inventaris 2018 alle moestuinen gelegen op een onbebouwd perceel die toegankelijk zijn vanuit de publieke ruimte, ongeacht de grootte, het aantal afdakjes enz. Alleen moestuinen op een bebouwd perceel werden niet in aanmerking genomen (achtertuinten). Bij het opstellen van de inventaris 2013 werd daarentegen een uitgebreid terreinonderzoek uitgevoerd, waardoor in een aantal twijfelachtige gevallen kon worden bepaald of een moestuin al dan niet privé was. De moestuinen die in 2018 in aanmerking werden genomen, waren dus onder andere collectieve moestuinen (die al waren opgenomen in 2013), maar ook "private" moestuinen die samengevoegd waren (al opgenomen in 2013) of niet (niet opgenomen of ingedeeld als "privé" in 2013), die toegankelijk waren vanuit de publieke ruimte.

Daarnaast werden bij het bijwerken van de inventaris bepaalde fouten in de database 2013 vastgesteld, zoals het feit dat ook professionele landbouwsites opgenomen waren. Dit werd rechtgezet om een relevante vergelijking te kunnen maken tussen 2013 en 2018. Tot slot heeft de vergelijking betrekking op de gegevens betreffende de oppervlakte van de moestuinsite, en niet op de daadwerkelijk verbouwde oppervlakte^{iv}.

2.2.1.1. Belangrijkste cijfers : Stand van zaken in 2018 en evolutie tussen de (gecorrigeerde) toestand in 2013 en de toestand in 2018

Uit de inventaris van juni 2018 blijkt dat het Brussels Hoofdstedelijk Gewest 392 moestuinsites telde. Dit vertegenwoordigt gemiddeld 3,29 moestuinsites per 10.000 inwoners, of één moestuinsite per 3.040 inwoners. In het Brussels Gewest is de oppervlakte van de moestuinsite per inwoner gemiddeld 0,66 m².

Onderstaande tabel toont de evolutie van deze toestand vergeleken met de inventaris van 2013:

Tableau 1.2 :

Collectieve en familiale moestuinsites in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest: belangrijkste cijfers (2013 en 2018)			
Bronnen: BRAT 2018 (moestuinen) en BISA 2018 (bevolkingsgegevens)			
	2013 (gecorrigeerd)	2018	Evolutie 2013-2018
Aantal moestuinsites	301	392	+ 30,2%
Bruto-oppervlakte van de moestuinsites (m ²) (met inbegrip van de niet-verbouwde oppervlakte)	822 959	789 099	- 4,1%
Aantal inwoners	1 154 635	1 198 726	+ 3,8%
Bruto-oppervlakte van de moestuinsite per inwoner (m ²)	0,71	0,66	- 7,6%
Aantal inwoners per moestuinsite	3 836	3 058	- 20,3%

^{iv}De inventaris 2013 had betrekking op zowel de oppervlakte van de moestuinsites als de verbouwde oppervlakte, maar door een computerprobleem lijken deze laatste gegevens verloren te zijn gegaan.

Terwijl de totale oppervlakte van de moestuinen gedaald is ten opzichte van 2013 (- 4,1%), is het aantal moestuinen aanzienlijk gestegen (+ 30,2%). Uit de analyse van de gegevens blijkt dat deze evolutie verband houdt met een daling van het aantal grote moestuinsites (met een oppervlakte groter dan 5.000 m²), aangevuld met een fikse stijging van de kleine moestuinsites (met een oppervlakte kleiner dan 500 m² of zelfs 100 m²).

De stijging van het aantal moestuinen heeft echter geholpen om de demografische druk op de bestaande moestuinen te verlichten (- 20,3% inwoners voor een moestuinsite).

Tabel 1.3:

Collectieve en familiale moestuinen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (2018)					
Bronnen : BRAT (moestuinen), BISA/FOD Economie (bevolkingsgegevens 2018 en toegang tot privé tuin volgens socio-economische enquête van 2001*)					
Gemeenten	Totale opp. van de moestuin-sites (m ²)	Aantal moestuin-sites	Opp. van moestuin-site/inw. (m ²)	Aantal inw./ moestuin-sites	% woningen zonder privétuin (2001)*
Anderlecht	104 485	36	0,88	3 288	58% (+/- 13%)
Oudergem	15 789	10	0,47	3 374	42% (+/- 09%)
Berchem	19 907	19	0,80	1 307	46% (+/- 10%)
Brussel	190 387	81	1,06	2 213	66% (+/- 12%)
Etterbeek	4 498	7	0,09	6 927	65% (+/- 11%)
Evere	65 721	15	1,60	2 742	59% (+/- 12%)
Vorst	18 409	28	0,33	2 000	61% (+/- 12%)
Ganshoren	21 498	9	0,86	2 763	58% (+/- 13%)
Elsene	22 103	14	0,26	6 180	65% (+/- 11%)
Jette	72 751	17	1,39	3 071	58% (+/- 12%)
Koekelberg	8 168	5	0,38	4 355	66% (+/- 12%)
Molenbeek	28 474	20	0,29	4 850	69% (+/- 13%)
St-Gillis	5 477	10	0,11	5 000	71% (+/- 11%)
St-Joost	680	2	0,03	13 516	68% (+/- 12%)
Schaarbeek	40 391	20	0,30	6 651	62% (+/- 11%)
Ukkel	105 318	44	1,28	1 870	44% (+/- 10%)
Watermaal-Bosvoorde	29 866	26	1,19	962	37% (+/- 08%)
St-Lambrechts-Woluwe	23 575	17	0,42	3 312	53% (+/- 10%)
St-Pieters-Woluwe	11 152	12	0,27	3 465	40% (+/- 08%)
BHG	789 099	392	0,66	3 058	59% (+/- 11%)

* dit gegeven, gebaseerd op de socio-economische enquête van 2001, is slechts een benadering aangezien 11% van de Brusselse gezinnen deze vraag niet hebben beantwoord

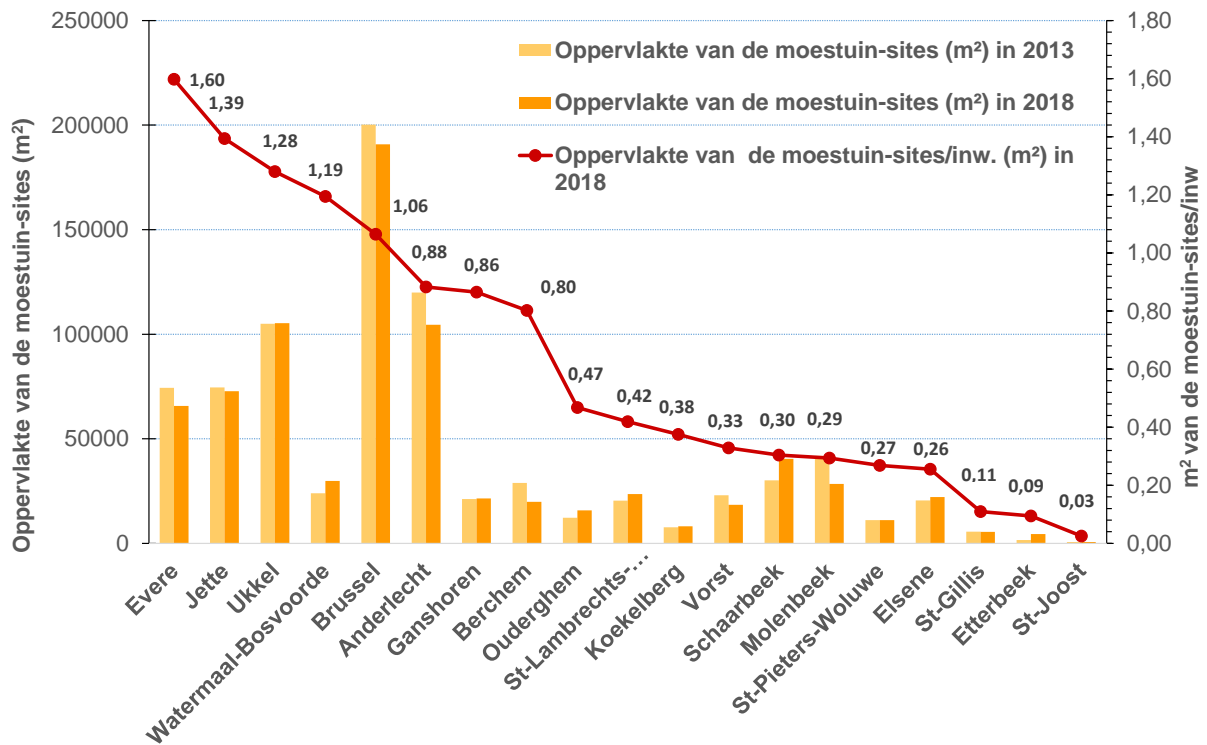
Gemiddeld heeft elke Brusselaar een theoretische toegang tot 0,66 m² moestuin (op basis van de totale oppervlakte van de moestuinsite, met inbegrip van de eventuele niet-verbouwde delen, en privétuinen en schooltuinen buiten beschouwing gelaten). Toch zijn er grote verschillen tussen gemeenten: terwijl de inwoners van Brussel (cf. wijken in de rand zoals Haren en Neder-Over-Hembeek), Evere, Jette, Ukkel en Watermaal-Bosvoorde gemiddeld over meer dan 1 m²/inw. beschikken, moeten die van de gemeenten Etterbeek, Sint-Joost en Sint-Gillis het stellen met minder dan 0,15 m²/inw. In deze gemeenten is doorgaans ook het aantal gezinnen met toegang tot een eigen tuin het kleinst.

Onderstaande grafiek toont voor elke Brusselse gemeente de totaaloppervlakte van collectieve en familiale moestuinen (in 2013 en in 2018), evenals de moestuinoppervlakte per inwoner (in 2018).

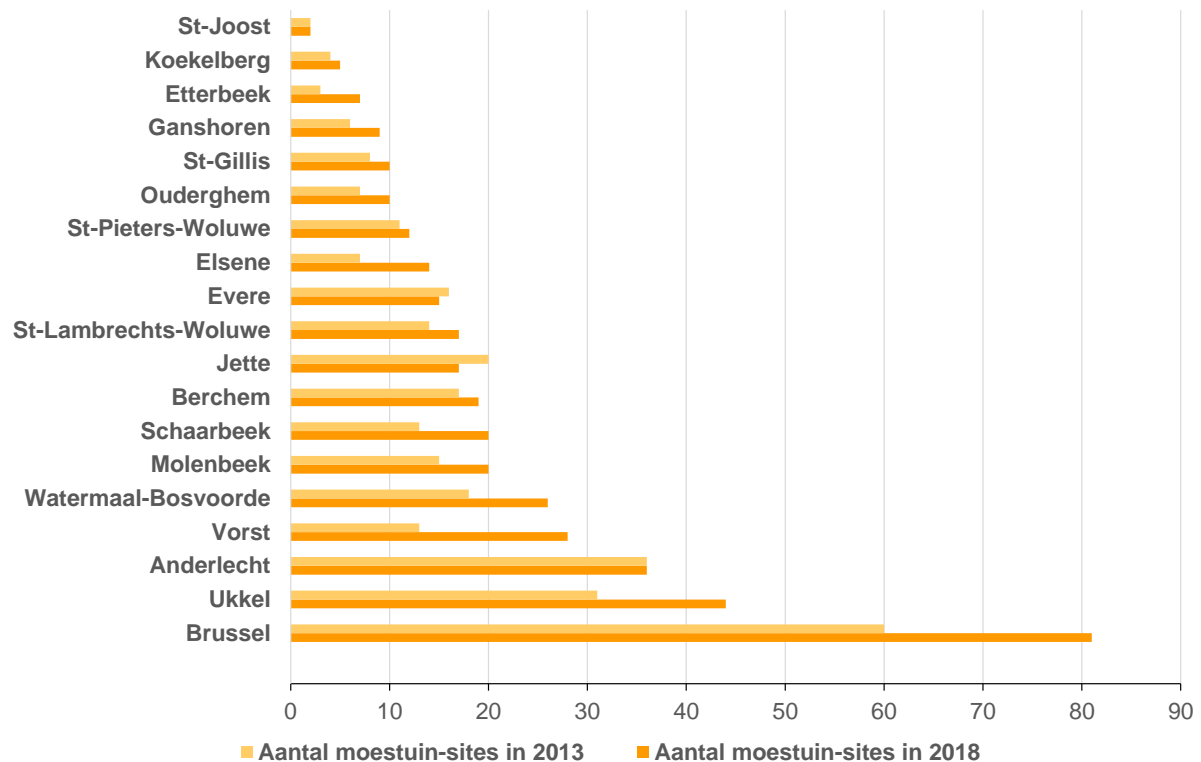
Figuur 1.4. Oppervlakte (totaal en per inwoner) van de collectieve en familiale moestuinsites, per gemeente (2013 en 2018)

Bron: BRAT 2018

Figuur 1.5. Aantal collectieve en familiale moestuin-sites per gemeente (2013 en 2018)

Bron: BRAT 2018

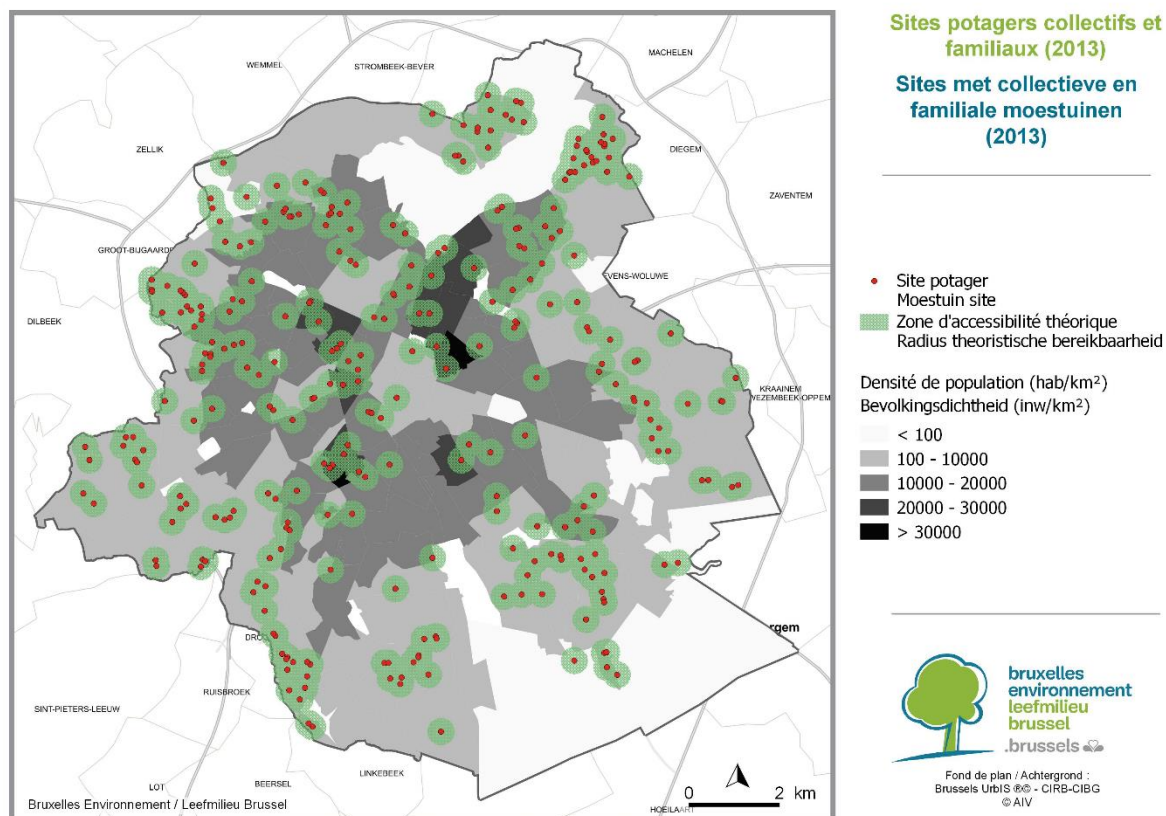

2.2.1.2. De moestuinsites in kaart gebracht

De kaarten hieronder brengen de spreiding van deze moestuinen in het stadsweefsel in beeld. Elke moestuin wordt weergegeven aan de hand van een cirkel met een straal van 300 meter vanaf het middelpunt. Dit is de afstand in vogelvlucht die grosso modo overeenkomt met 5 tot 10 minuten wandelen (afhankelijk van het effectieve traject en de kenmerken van de wandelaar). Deze voorstelling laat toe om bij een eerste benadering te achterhalen waar er zones zijn met schaarse mogelijkheid voor de Brusselaars tot toegang tot een moestuin in de nabijheid.

Kaart 1.6: Locatie van collectieve en familiale moestuin-sites in 2013 (gecorrigeerd)

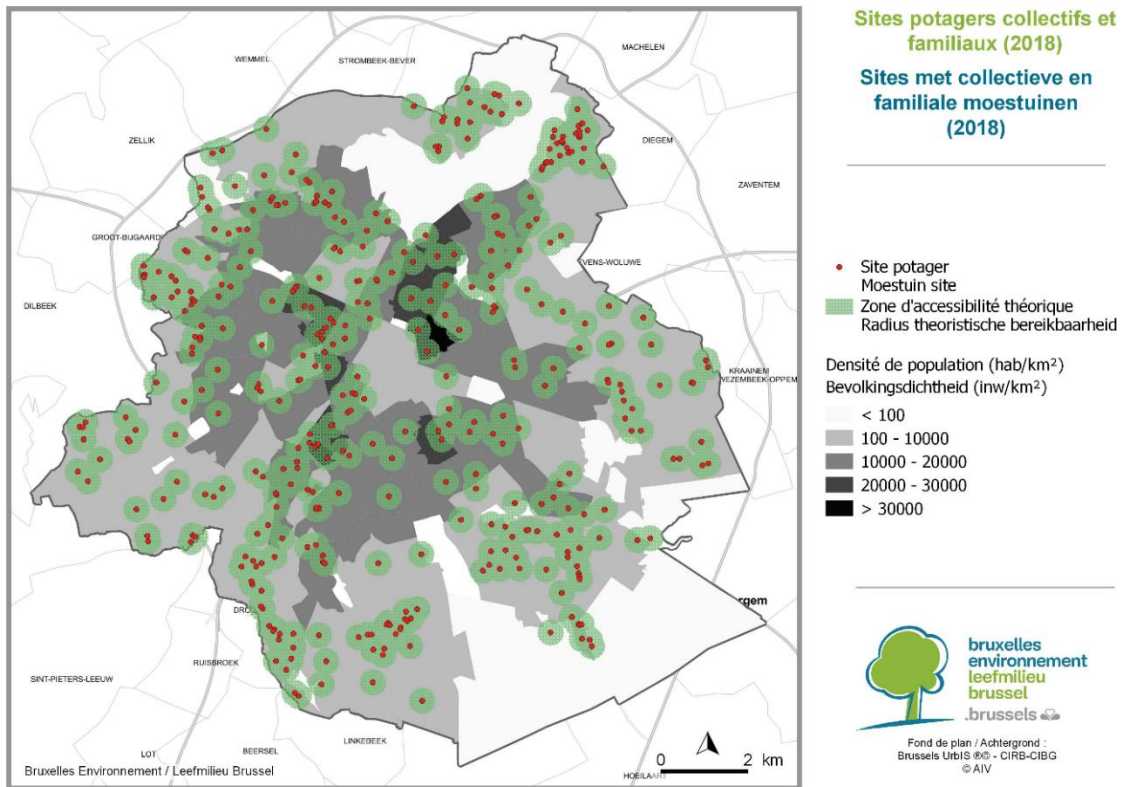
Bron: BRAT 2018

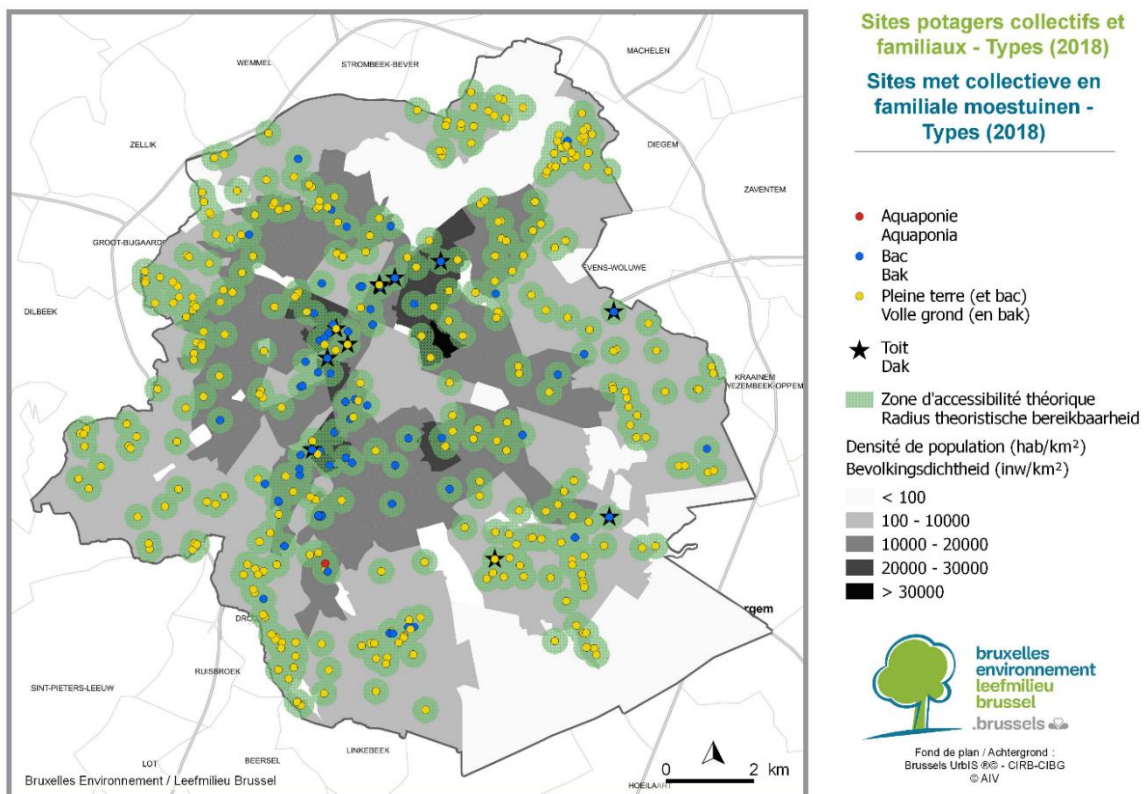
Kaart 1.7: Locatie van collectieve en familiale moestuin-sites in 2018

Bron: BRAT 2018

Kaart 1.8: Locatie en types (bak, volle grond of dak) van collective en familiale moestuinen in 2018

Bron: BRAT 2018

Tal van nieuwe ruimten voor moestuinen werden aangelegd, vooral in de dichter bebouwde zones. Gewoonlijk gaat het om kleine moestuinen.

Op 5 jaar tijd:

- werden 129 nieuwe moestuinsites aangelegd. Dit zijn vooral kleine moestuinen die hebben bijgedragen aan de verbetering van het aanbod in de dichtbebouwde zones;
- zijn 38 moestuinsites verdwenen;
- zijn 3 moestuinsites verschenen en weer verdwenen;
- zijn 13 moestuinsites uitgebreid;
- zijn 13 moestuinsites gekrompen.

Ondanks een algemene stijging van het aantal moestuinen, vooral in bepaalde gebieden (Bockstael, Marollen, Etterbeek, Vorst, Elsene, Zuid-Ukkel, Haren, Watermaal-Bosvoorde, ...), zijn er nog altijd grote lokale verschillen: hoge concentraties afgewisseld met gebieden zonder voorzieningen. Terwijl er ook in minder dicht bebouwde gebieden soms een tekort is aan moestuinen, ontbreekt het de gebieden in het centrum vaak aan groene ruimten en privétuinen, bovenop een hoge bevolkingsdichtheid en een laag gemiddeld inkomen per inwoner.

Net als in 2013 is het overgrote deel van de moestuinen op de grond gelegen (97%). In 81% van de moestuinsites is er teelt in volle grond. De sites met alleen bakken of zakken, goed voor 16% van de moestuinen, liggen vooral in de centrale en dichtbebouwde wijken. Enkele nieuwe moestuinen werden aangelegd op daken (11 in 2018, tegen slechts 4 in 2013), vooral in de centraal gelegen wijken. 3% van de moestuinen zijn aangelegd op daken.

De (zeer) kleine moestuinen (gewoonlijk in bakken) en de grotere moestuinen (gewoonlijk in volle grond) lijken elkaar goed aan te vullen: vooral in de dichtbebouwde ruimten in het centrum wordt gekozen voor bakkenteelt, terwijl de moestuinen in volle grond vooral in de rand terug te vinden zijn. Uit analyse van de gegevens blijkt overigens dat de in de minder dicht bebouwde zones gelegen moestuinen groter zijn dan de moestuinen in meer centraal gelegen gebieden.

Vergeleken met 2013 wordt overigens ook in de minder dicht bebouwde zones vaak aan bakkenteelt gedaan. Volgens de auteurs van het rapport zou dit te maken kunnen hebben met bodemverontreiniging.

De studie van BRAT uit 2018 identificeert overigens 26 moestuinen als potentieel bedreigd. Dit zijn bestaande moestuinen met een onzekere toekomst, in de meeste gevallen door bouwprojecten of, af en toe, door bedreigingen die verband houden met bodemverontreiniging.

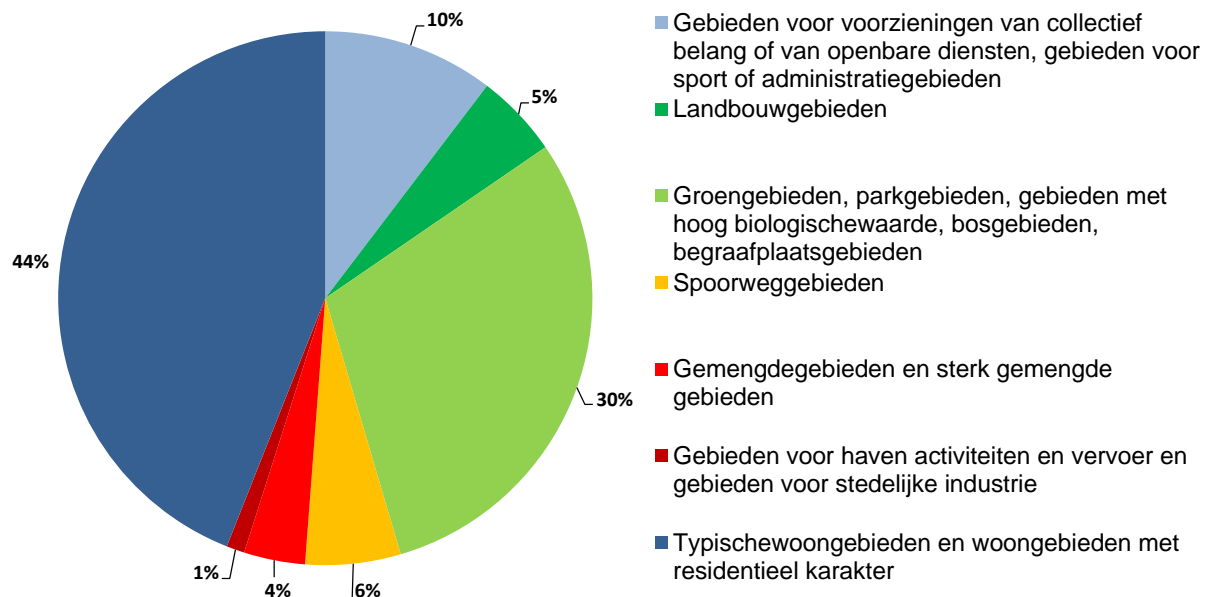
Het blijkt overigens dat meer dan een derde van de totale oppervlakte van de voor het publiek toegankelijke moestuinsites in een groen- of landbouwgebied ligt en dus een zekere bescherming geniet.

Onderstaande grafiek geeft een voorstelling van de verdeling, in termen van oppervlakte, van de moestuinsites volgens de voornaamste gebieden van het gewestelijk bestemmingsplan (GBP).

Figuur 1.9: Verdeling van de totale oppervlakte van de moestuin-sites (collectief en familiaal) in functie van de verschillende gebieden uit het GBP

Bron: Leefmilieu Brussel op basis van gegevens van BRAT (2018) en GBP

Onder de geïnterpreteerde moestuingebieden bevindt 31 ha zich in groene ruimten of in landbouwgebieden, wat op zich een waarborg zou moeten bieden dat ze kunnen blijven bestaan. Daarnaast staat meer dan 5 ha bruto moestuinoppervlakte in groene ruimten onder beheer van Leefmilieu Brussel.

2.2.2. Moestuinaanbod in de groene ruimten onder beheer van Leefmilieu Brussel

Sinds zijn oprichting wil Leefmilieu Brussel moestuinpercelen ter beschikking stellen van de Brusselaars in bepaalde parken of gewestelijke domeinen. Tuiniers die over een perceel willen beschikken, ondertekenen een overeenkomst waarin ze zich ertoe verbinden verschillende regels na te leven op het vlak van vooral ecologische praktijken (onder andere geen gebruik van pesticiden) of landschap.

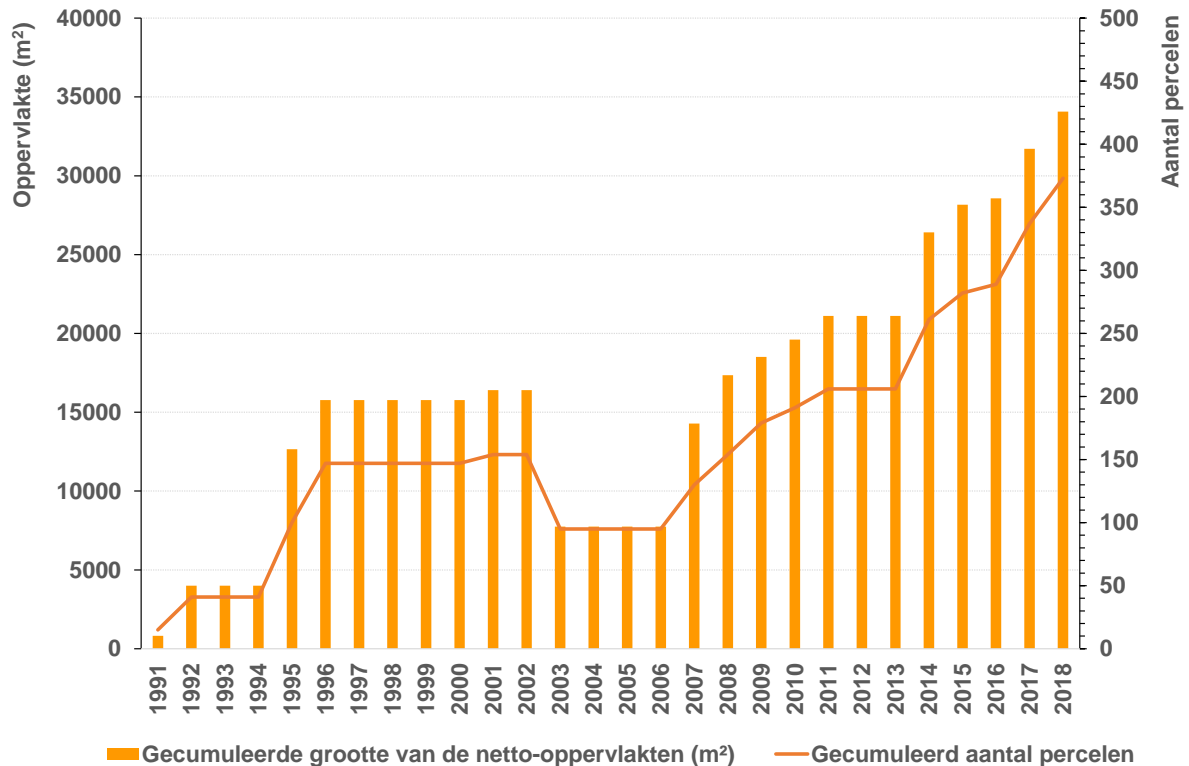
Afhankelijk van de site en de aanwezige burgerdynamiek ontwikkelt Leefmilieu Brussel individuele of collectieve moestuinruimten. Op de individuele sites worden collectieve initiatieven aangemoedigd (percelen bestemd voor verenigingen, collectieve compostering, gezamenlijke aankoop van gereedschappen en zaaigoed, ...).

Onderstaande grafiek illustreert de evolutie in de tijd van het aantal percelen en van de oppervlakte van de moestuinen die ter beschikking staan van de Brusselaars in de gewestelijke groene ruimten.

Figuur 1.10: Evolutie van het aantal en van de gecumuleerde grootte van de moestuinpercelen die ter beschikking staan van Leefmilieu Brussel

Bron: Leefmilieu Brussel – Afdeling Groene Ruimten 2018

In 2018 bedroeg de totale oppervlakte van de moestuinen aangelegd in de Brusselse gewestelijke ruimten 3,4 ha indien alleen de netto-oppervlakte wordt geteld (m.a.w. de oppervlakte aan bouwland), en 5,3 ha als ook de bruto-oppervlakte wordt meegerekend (d.w.z. met inbegrip van wegen, heggen, grasperken, tafels, enz.) De daling van het moestuinaanbod in 2003, zoals weergegeven op de grafiek, houdt verband met de ontdekking van bodemverontreiniging ter hoogte van het Wilderbos en het Scheutbos. Dit heeft geleid tot de sluiting van deze moestuinen tot de behandeling ervan ze opnieuw geschikt maakt voor teelt. Ook de Keyenbempt (Oost) heeft een dergelijke behandeling ondergaan toen het beheer van deze site werd overgenomen door Leefmilieu Brussel.

In 2018 stonden in totaal 373 percelen ter beschikking van de Brusselaars, verspreid over een vijftiental sites in 6 gemeenten. De meeste van deze sites zijn gelegen in de tweede kroon.

Tabel 1.11:

Aantal en totale oppervlakte van de moestuinpercelen aangelegd in de gewestelijke groene ruimten (behalve bakken en leermostuinen)

Bron: Leefmilieu Brussel - Afdeling Groene ruimten 2018

	Aantal percelen	Oppervlakte (ha)	
		netto	bruto
Ouderghem			
Rood Klooster	68	0,49	0,49
Berchem			
Kattebroek	7	0,04	0,09
Oude Perenboom	15	0,15	0,52
Wilder	34	0,37	0,56
Zavelenberg	8	0,1	0,13
Molenbeek			
Scheutbos	48	0,32	0,47
Thurn & Taxis (Lijn 28)	16	0,12	0,17
Ukkle			
Dolez	36	0,24	0,54
Oost - Keyenbempt	33	0,37	0,48
Noord - Keyenbempt	10	0,18	0,25
West - Keyenbempt	25	0,47	0,59
Tillens	25	0,12	0,19
Watermaal-Bosvoorde			
Reigerbospark	26	0,32	0,49
Tournay-Solvay	15	0,08	0,34
St-Lambrechts-Woluwe			
Woluwe (Fabry)	7	0,06	0,11
Totaal	373	3,41	5,43

De moestuintjes van Thurn & Taxis hebben een bijzonder statuut: ze zijn gelegen op een gewestelijk terrein maar het dagelijks beheer is in handen van een burgercollectief.

3. Ontwikkelingspotentieel van stadsmostuinen (2013)

Het vergroten van de oppervlakte voor moestuinteelt kan op verscheidene manieren gebeuren. Van een klassieke of relatief klassieke aanpak (ontwikkeling van nieuwe percelen, ook in de privétuinen, intensivering en uitbreiding van het gebruik van de bestaande moestuinen, bovengrondse (kas)teelten op daken of terrassen) tot meer vernieuwende projecten die, momenteel, nog vaak in een proef- of demonstratiefase zitten (productie van vissen gekoppeld aan groente- en fruitteelt of aquaponics, boomgaarden, mobiele moestuinen of miniatuurboerderijtjes, teelten op gevels, teelt op woonboot, enz.).

Doorgaans lijkt men te kunnen rekenen op de belangstelling van de bevolking. Volgens voornoemde enquête van Dedicated research (2011) heeft 24% van de Brusselaars die nog geen lapje grond bewerken reeds gedacht ermee te beginnen en 27% overweegt het vaag. Zowel in de enquête van 2011 als in de Good Food-opiniepeiling 2018 wordt het gebrek aan tijd en aan ruimte aangehaald als voornaamste belemmering.

Er bestaat nochtans een heus potentieel aan productieoppervlakte, zowel wat de huisgezinnen als wat groepsprojecten betreft, maar het blijft ongekend en onvoldoende benut.

Met betrekking tot het groeipotentieel van de moestuinteelt in volle grond heeft de inventaris van BRAT uit 2013 aangetoond, vooral steunend op de resultaten van een vragenlijst (die niet werd herhaald in 2018) dat een groot aantal moestuinsites een hoog ontwikkelingspotentieel heeft. Dit kan worden

gerealiseerd door ofwel de reeds bebouwde oppervlakten nog intensiever te bewerken, ofwel de bebouwde oppervlakte uit te breiden. Met betrekking tot dit laatste punt raamt de studie uit 2013 de bebouwde oppervlakte van de moestuinsites op 64%. Hieruit vloeit voort dat een uitbreiding, waarvan de omvang niet vaststaat, mogelijk is in een deel van de op dit moment nog teeltloze zones ter hoogte van de moestuinsites (waarbij ook vaststaat dat op sommige van deze zones geen teelt mogelijk is omwille van bijvoorbeeld het reliëf of de aanwezige boomvegetatie).

Sites of percelen waarop nieuwe moestuinen kunnen worden aangelegd, werden eveneens geïdentificeerd in het kader van de inventaris van 2013. Het blijken er uitzonderlijk veel te zijn: onbebouwde percelen, ruigten, groene ruimten, landbouwgebieden, stroken langs spoorlijnen, tuinwijken, de directe omgeving van grote wooncomplexen, enz. Op basis van deze eerste selectie, rekening houdend met een aantal criteria (eigenaars, omvang, bestemming in het GBP, advies van experts, belangen van de betrokken actoren) en groene ruimten onder beheer van Leefmilieu Brussel niet meegeteld (omdat het potentieel hiervan intern wordt beoordeeld), heeft de studie meerdere sites geïdentificeerd die als bijzonder interessant worden beoordeeld. De toegang tot grondbezit blijft echter een belangrijke rem op de ontwikkeling van nieuwe moestuinen door Leefmilieu Brussel.

Voor een deel van de burgers is het overigens belangrijk dat ze kunnen beschikken over moestuinpercelen, zoals blijkt uit de wachtlijst die Leefmilieu Brussel bijhoudt (ongeveer 390 personen die effectief een aanvraag hebben ingediend en op de wachtlijst stonden in november 2018, met grote verschillen tussen de sites).

Er bestaat ook een ontwikkelingspotentieel voor de individuele moestuinen bij particulieren. Volgens een enquête uitgevoerd in 2011 (Dedicated Research) beschikt 85% van de Brusselaars over een terras, een balkon, een binnenplaats (van meer dan een m²), een plat dak of een (privé- of ter beschikking gestelde) tuin. Dit potentieel werd echter niet in oppervlakte uitgedrukt.

Het ontwikkelingspotentieel van stadslandbouwprojecten op het dak lijkt ook niet onaanzienlijk te zijn. In 2013, telde het Gewest immers om en bij de 4777 platte daken (buiten huisvesting), gespreid over een oppervlakte van ongeveer 591 ha (waarvan meer dan 80% met een oppervlakte van meer dan 1000 m²) (Lateral thinking Factory, 2013).

4. Acties van het Gewest

Leefmilieu Brussel hanteert sinds het werd opgericht een beleid rond de ontwikkeling van stadsmoestuinen. Hiervoor gaat het op verschillende manieren te werk.

Het beleid werd de voorbije jaren bevestigd en versterkt, vooral door de goedkeuring, eind 2015, van de Good Food-strategie ("Naar een duurzamer voedingssysteem in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest"). Het doel is de transitie naar een duurzamer Brussels voedingssysteem. Eén van de hoofdlijnen heeft tot doel de duurzame lokale voedselproductie te verhogen, vooral door zelfproductie. Om zelfproductie te stimuleren werden kwantitatieve doelstellingen vastgelegd voor 2020:

- verdubbeling van de oppervlakte van de moestuinzones in gewestelijke groene ruimten onder beheer van Leefmilieu Brussel (wat overeenkomt met een totale netto-oppervlakte van 5 ha);
- 30% van de gezinnen die een deel van hun voeding produceren;
- de oppervlakte van de collectieve en familiale moestuinsites blijft minstens identiek aan de oppervlakte die in 2013 in kaart werd gebracht.

Dit beleid van ontwikkeling van stadsmoestuinen steunt op verschillende actielijnen:

- Beheer van de moestuinen in de gewestelijke parken en ontwikkeling van nieuwe moestuinsites

Momenteel beheert Leefmilieu Brussel 15 moestuinsites met een netto totaaloppervlakte van meer dan 3,4 ha (5,5 ha als de bruto-oppervlakte wordt bekeken) verdeeld over 373 individuele percelen. Deze sites, die meestal in de buitenwijken en langs de groene wandeling liggen, bevinden zich in een groengebied van het GBP. De moestuinen worden er met oog voor het milieu beheerd (door de ondertekening van gebruiksovereenkomsten met de personen die de percelen bewerken). Ook de sociale en pedagogische dimensie van de projecten krijgt de nodige aandacht.

Leefmilieu Brussel zet dit beleid voort door nieuwe (vooral familiale, maar soms ook collectieve) moestuinen aan te leggen op nieuwe sites of door de bestaande sites uit te breiden. Het aanbod kan alleen worden verbeterd indien ook het beheer van de bestaande sites erop vooruitgaat (herbestemming van braakliggende percelen, controle van de naleving van de gebruiksovereenkomsten, onderverdeling

van te grote percelen, enz.). Door meer controle op het terrein van het effectieve en passende gebruik van de percelen kon de bezettingsgraad van de percelen worden verhoogd.

In de loop van de voorbije jaren heeft de afdeling Groene Ruimten een bijzondere inspanning gedaan om nieuwe moestuinruimten aan te leggen en de bestaande sites te verbeteren (aanplanting van kleine fruitbomen en aromatische planten, toegang tot water, opbergkasten, collectieve compostering, enz.). Onderstaande tabel toont de moestuinen, in volle grond of in bakken, aangelegd door Leefmilieu Brussel sinds 2014, met inbegrip van de leermostuinen. Over een periode van 4 jaar heeft Leefmilieu Brussel zo bijna 1,7 ha (netto) aan moestuinen aangelegd, een oppervlakte die 169 percelen en bakken omvat.

Tabel 1.12:

Oppervlakte van de nieuwe moestuinsites en moestuinbakken gecreëerd in de groene ruimten van Leefmilieu Brussel					
Bron: Leefmilieu Brussel, gedetailleerde evaluatiebalans halverwege de Good Food-strategie, oktober 2018					
Jaar	Site	Typologie van de moestuinen	Bruto-oppervlakte (m ²)	Netto-oppervlakte (m ²)	Aantal percelen
2014	Thurn & Taxis	Collectief	1 692	1 200	16
	Zavelenberg	Individueel	450	450	5
	Wilder	Individueel	5 625	3 650	32
2015	Rood Klooster	Individueel	3 410	1 700	24
	Rood Klooster	Didactisch	650	370	/
	Moestuin triage	Collectief	800	800	5
2016	Kunstberg	Didactisch	50	50	/
	Kattebroek	Individueel	925	400	7
	Dudenpark	Aromatische planten	2 600	2 600	/
	Zennepark	Didactisch	60	60	/
2017	Scheutbos	Individueel	4 720	3 150	48
	Senypark	Collectief	650	150	/
	Dolezweide	Individueel	5 439	2 360	32
Totale oppervlakte van de aangelegde moestuinen			27 071	16 940	169

Zoals hierboven uiteengezet, heeft de studie van BRAT uit 2013 een groot aantal sites met potentieel voor de aanleg van nieuwe moestuinen aangeduid. Na onderzoek blijken echter weinig van deze gronden effectief bruikbaar voor de ontwikkeling van moestuinprojecten. Bij de aankoop van gronden om er stadsmostuinen op aan te leggen, stuit men immers op tal van obstakels, waaronder vooral de moeilijke toegang tot grondbezit (vooral voor terreinen in woongebied), alsook problemen met (aangetoonde of potentiële) vervuiling op tal van terreinen (de sanering van een site om deze geschikt te maken voor teelt blijkt een kostelijke zaak). Ook andere criteria spelen een rol, zoals de ligging van de percelen in de sociaal-stedenbouwkundige omgeving (wijk met tekort aan collectieve en familiale moestuinen en andere types van groene ruimten, maatschappelijk belang van de vraag, toegankelijkheid, ...), en de technische en economische haalbaarheid van het project.

- Steun aan de ontwikkeling van collectieve en familiale moestuinprojecten via projectoproepen.

De ontwikkeling van collectieve moestuinprojecten door andere actoren dan Leefmilieu Brussel wordt ondersteund via projectoproepen waarin de stadslandbouw één van de prioritaire thema's is. Deze projectoproepen zijn bestemd voor de gemeenten en de OCMW's, verenigingen, burgercollectieven of scholen. Het doel is dat een aantal van de moestuinen die op die manier worden gecreëerd demo- en voorbeeldruimten worden: plekken voor opleidingen, praktijkvoorbeelden van ecologische productie in uiteenlopende contexten, ook in kleine ruimten (dak, bakken, kelders, volle grond, ...).

Tussen 2015 en 2018 werden 16 projecten die verband houden met de hoofdlijn "Voedselproductie" ondersteund in het kader van de projectoproep die gericht was tot de gemeenten en de OCMW's (aanleg van moestuinen op gemeentegrond, bewustmakingsacties ondersteund door de aanleg van percelen, bakken of specifieke teelten). 17 verenigingen ontvingen overigens subsidies voor projecten van

zelfproductie of gemengde projecten (bv. agro-ecologie, hopteelt voor microbrouwerijen, opleiding witloof forceren).

Sinds 2011 wordt elk jaar een projectoproep uitgeschreven die de aanleg van nieuwe collectieve moestuinen door burgers financieel en technisch ondersteunt. In dit kader ontvingen meer dan 74 projecten van collectieve moestuinen opstartsteun tussen 2011 en 2017. Hiervan waren er 53 vermoedelijk nog actief in april 2018. Sommige ervan zijn verdwenen, andere zijn samengegaan. Daarnaast bestond voor 39% van de gronden het risico dat ze op korte of middellange termijn zouden worden overgenomen door hun eigenaar.

Volgens een balans die werd uitgevoerd door Leefmilieu Brussel in het kader van de Good Food-strategie zijn gemiddeld 34 personen betrokken bij deze moestuinen, en bereiken ze ieder jaar een hondertal personen via de activiteiten die ermee verband houden.

Naast de ontwikkeling van collectieve moestuinen worden overigens nog andere types van stadslandbouwprojecten gedragen door burgercollectieven en ondersteund door de projectoproep "Vooruit met de wijk": kippenhokken, boomgaarden, Ongelooflijk eetbaar enz. De "participatieve duurzame wijken", die over potentieel hogere budgetten beschikken, ontwikkelen projecten op schaal van de wijk die verschillende verbonden polen kunnen groeperen (moestuin, compost, boomgaard, ...). Ze stimuleren ook de ontwikkeling van "innoverendere" projecten (zelfgebouwde serre op het dak, ...). Sinds 2008 tellen de participatieve duurzame wijken een veertigtal teeltprojecten.

Ook de scholen gaan dynamisch te werk bij het aanleggen van productiesites. In 2016 en 2017 kregen 84 scholen (waaronder hogescholen) steun bij het ontwikkelen van productiesites.

Tot slot werd, in het kader van de opstelling van de lokale agenda's 21, steun verleend aan de ontwikkeling of de uitvoering van een hoofdlijn rond "moestuinen".

- Familiale en collectieve moestuinen in een netwerk verbinden (in 2018 uitgebreid tot het verbinden van alle collectieve Good Food-burgerprojecten in een netwerk)

Deze netwerking waarmee werd gestart in 2011, creëert een participatieve dynamiek tussen de personen die betrokken zijn bij de aanleg van moestuinen, en bevordert de uitwisseling van knowhow. Ze krijgt vooral vaste vorm door de organisatie van ontmoetingsforums, participatieve bouwplaatsen, terreinbezoeken, zadenbeurzen en door de ontwikkeling van communicatietools.

- Begeleidingsdiensten voor niet-professionele stadslandbouwprojecten

Recentelijk werd een dienst "Facilitator Stadslandbouw" (webplatform en persoonlijkere tweedelijnsbegeleiding) in het leven geroepen. Deze dienst is er in de eerste plaats op gericht de professionele stadslandbouw te ondersteunen, maar ook te helpen bij de invoering van projecten voor zelfproductie zoals bijvoorbeeld, de integratie van moestuinruimten in een vastgoedproject of in een project dat een wijk nieuw leven moet inblazen.

Er bestaat ook een netwerk van moestuinmeesters, dat werd opgericht in 2011 en steunt op "tussenschakels", burgers die een opleiding in stadsmoestuiniëren hebben gekregen. De rol van deze vrijwilligers is het ecologische stadsmoestuiniëren door amateurs te promoten door mensen die eraan willen beginnen of die hun experiment willen voortzetten, te motiveren en te adviseren. Sinds 2011 hebben 166 moestuinmeesters hun diploma gekregen. Ongeveer 70% van hen was nog actief in 2017.

- Bewustmaking, opleiding en informatie van het publiek

Om de Brusselaars aan te moedigen om een deel van hun voeding zelf te produceren, werden ook andere hefbomen geactiveerd, die complementair zijn met degene die hierboven worden aangehaald:

- opleidingen (workshops "Stadsteelt");
- ontwikkeling van technische documentatie voor amateur-moestuiniërs;
- activiteiten voor scholen en ondersteuning van verenigingen en pedagogische boerderijen die onderwijs en opleidingen geven op het vlak van stadslandbouw;
- organisatie van of steun aan gewestelijke evenementen die verband houden met stadslandbouw (bezoeken aan moestuinen en andere projecten van voedselproductie, distributie van zadenkits, ...).

Het is duidelijk dat tal van initiatieven worden opgezet op gewestelijk niveau om de ontwikkeling van stadsmoestuinen aan te moedigen en de Brusselaars te sensibiliseren voor zelfproductie en, meer in het algemeen, "Good Food". Tal van Brusselaars zijn oprecht geïnteresseerd in deze initiatieven.

Bronnen

1. BRAT, ECO-INNOVATION, BGI 2013. « Evaluation du potentiel maraîcher en Région de Bruxelles-Capitale (phase I) – Identification des références d'agriculture urbaine pertinentes au regard du contexte bruxellois », studie in opdracht van Leefmilieu Brussel, pp 70.
http://document.environnement.brussels/opac_css/elecfile/STUD%20agricultUrb%20ref%202013%20fr
2. BRAT, ECO-INNOVATION, BGI 2013. « Evaluation du potentiel maraîcher en Région de Bruxelles-Capitale (phase II) », studie in opdracht van Leefmilieu Brussel, pp 46
http://document.environnement.brussels/opac_css/elecfile/STUD%20potentielMaraicher%20phase2%202013%20fr
3. BRAT, ECO-INNOVATION, BGI 2013. « Evaluation du potentiel maraîcher en Région de Bruxelles-Capitale (phase III) », studie in opdracht van Leefmilieu Brussel, pp 23.
http://document.environnement.brussels/opac_css/elecfile/RAP_2013_potagersBXL_etAnnexes
4. BRAT 2018. « Evolution du nombre et de la superficie des potagers en Région bruxelloise entre 2013 et 2018 », studie in opdracht van Leefmilieu Brussel, pp. 28
http://document.environnement.brussels/opac_css/elecfile/Be_potagers2018_20180904
5. DEDICATED RESEARCH 2011. « Les maraîchages urbains, écologiques: freins, leviers à la réalisation et état des lieux – phase quantitative », studie in opdracht van Leefmilieu Brussel, pp 61.
http://document.environnement.brussels/opac_css/elecfile/Etude%20maraichage%20enquete%20partQuantitatif%20FR
6. DEDICATED RESEARCH 2011. « Les maraîchages urbains, écologiques: freins, leviers à la réalisation et état des lieux – phase qualitative », studie in opdracht van Leefmilieu Brussel.
http://document.environnement.brussels/opac_css/elecfile/RAP_2011_EtudePotagersUrbainPhase%20Qualitative.pptx
7. IPSOS PUBLIC AFFAIRS 2014. « Baromètre environnemental de la Région de Bruxelles-Capitale – résultats 2014 », studie in opdracht van Leefmilieu Brussel, pp 112.
http://document.environnement.brussels/opac_css/elecfile/RAP_2014_BaroEnvRBC
8. LATERAL THINKING FACTORY 2013. « Indoor farming Building integrated greenhouse », studie in opdracht van Leefmilieu Brussel, pp 77.
http://document.environnement.brussels/opac_css/elecfile/RAP_20131130_IndoorFarming.pdf
9. SONECOM 2013. « Baromètre de comportements de la population en matière d'environnement et d'énergie en Région de Bruxelles-Capitale », studie in opdracht van Leefmilieu Brussel, pp 57.
http://document.environnement.brussels/opac_css/elecfile/STUD_2013_Barometre_Enviro.pdf
10. SONECOM 2015. « Sondage sur le comportement des ménages en matière d'achat et d'utilisation de pesticides dans la Région de Bruxelles-Capitale et dans les zones de captage », studie in opdracht van Leefmilieu Brussel, pp 79.
http://document.environnement.brussels/opac_css/elecfile/RAP_20150616_SoncomFinalPe.st
11. SONECOM 2018. « Réalisation d'un sondage d'évaluation à mi-parcours de la stratégie Good Food auprès de la population en RBC », studie in opdracht van Leefmilieu Brussel, pp 44
http://document.environnement.brussels/doc_num.php?explnum_id=9484
12. SONECOM 2016. « Réalisation d'un sondage Etat initial sur les comportements des Bruxellois en matière d'alimentation durable dans le cadre de la stratégie Alimentation durable », studie

in opdracht van Leefmilieu Brussel, pp 60

http://document.environnement.brussels/doc_num.php?explnum_id=9485

13. VERDONCK M., TAYMANS M., CHAPELLE G., DARTEVELLE G., ZAOUI C. 2012, révision en 2014. « Système d'alimentation durable – Potentiel d'emplois en Région de Bruxelles-Capitale », studie door het Centre d'études régionales bruxelloises (FUSL) en GREENLOOP in opdracht van Leefmilieu Brussel, pp 88 + bijlagen
http://document.environnement.brussels/opac_css/electfile/Etude%20alimentationDurable%20emploiRBC%20CERB%20Greenloop%20juin2012
14. WEGMULLER F., DUCHEMIN E. 2010. « Multifonctionnalité de l'agriculture urbaine à Montréal : étude des discours au sein du programme des jardins communautaires », in Vertigo- la revue électronique en sciences de l'environnement [En ligne], volume 10 nr. 2, september 2010, online op 25 september 2010, geraadpleegd op 17 november 2015.
<http://vertigo.revues.org/10445> ; DOI : [10.4000/vertigo.104](https://doi.org/10.4000/vertigo.104)

Andere fiches om te raadplegen

Thema Grondgebruik en Landschappen in Brussel:

6. Het groene netwerk

Thema Duurzame voeding en stadslandbouw

2. Good food : professionele landbouw in het Brussels Gewest

Auteur van de fiche

DE VILLERS Juliette

Nalezing : HERMANUS Karin, TAUPINART Elisabeth, VAN BAMBEKE Joelle, MOULART Jean